

Bediüzzaman'ın “İki Batı ve iki İslam” tasnifi ışığında, Ortadoğu ve Türkiye'nin geleceği¹

Yusuf Çağlayan

Özet

Türkiye'nin ve Ortadoğu'nun geleceği ile İslam'ın geleceği sıkı sıkıya birbirine bağlı bulunmaktadır. Osmanlı'yı Ortadoğu'ya dönüştüren etki sistemi, İslam toplumlarının dayanışma bağlamı değişimi olduğu gibi, Türkiye'nin ve Ortadoğu'nun geleceği de, dayanışma bağlamı değişimi ile yakından ilgilidir. Sykes-Picot Düzeni ile dayanışma bağlamı ulus kimliğine indirgenen İslam dünyası, yeni değişim sürecinde iki seçenekle karşı karşıyadır: Ulus ve ulus altı kimlikler bağlamında çatışan ve birbirinin şerrinden statüko güçlerine sığınan küçük topluluklar olarak kalmak... Veya İslam dayanışması bağlamında küresel bir aktör olarak tarih sahnesine yeniden çıkmayı başarmak... Bu ikinci seçenek, İslam dünyasının akademik bir akla ve entelektüel bir temsile sahip olmasına bağlı bulunmaktadır. Risale-i Nur'un bu keyfiyette bir akıl olduğunu iddia ediyorsak, bu akli, entelektüel ve akademik düzeyde temsil etmekten sorumlu bulunuyoruz. Makalemizde, Risale-i Nur'un bu anlamda, Ortadoğu'nun geçmişi, bugünü ve geleceğine dair bir okuma denemesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Medeniyet, İki Batı, Ortadoğu, Uluslararası Sistem, Küresel Sistem, Küreselleşme, Medeniyetler Çatışması, İttihad-ı İslam, Yeni Dünya Düzeni.

Sykes-Picot Düzeni: Ortadoğu

Ortadoğu, dünyanın yalnızca fiziki veya siyasi bir coğrafyasını tanımlayan bir kavram değildir. Ortadoğu kavramı, İslam dünyasının Avrupa'nın ulus temelli yapısını oluşturan Westphalia düzenine geçmesini sağlayan

* Yazarın notu: Bu makale, “Osmanlı'dan Ortadoğu'ya Sosyolojik Savaş”(Etkileşim, 2013) kitabının farklı bölümlerinden yapılan alıntılarla kurgulanmış ve uyarlanmıştır.

Osmanlı'nın
Ortadoğu'ya
dönüşümünün
en etkili
dinamiklerinden
birisi de,
"menfi milliyet
ve unsuriyet
fikrinin" beslediği
sosyolojik
dönüşümlerdir.
Bu sosyolojik
dönüşümler, baş
aktörü oryantalist
misyonerler
olan 1890
küreselleşmesini
inşa eden
süreçlerle birebir
ilişkilidir.

Sykes-Picot düzeni ile kazandığı yeni anlamı ifade etmektedir. Ortadoğu, kimlikler ve coğrafyalar bağlamında kurgulanmış siyasi ve ekonomik birimlerden oluşan bir dünya bölgesinin adıdır. Ortak bir karar mekanizması olmayan, farklı alt kimlikler ekseninde parçalanmış, uluslararası ilişkilerde özne rolü olmayan sadece konu olan, kendi iç çatışmaları ile gücü sıfırlanmış ve geri kalmışlığın, terörün sembolü yapay bir bölge... Ortadoğu kavramı, İslam'ın jeokültürel ve jeopolitik kavramlar dünyasını perdeleyen, İslam dünyasının kendi kendisini Batı'nın gözü ile algılamasını sağlayan fonksiyonel bir kurgu kavramdır. Ortadoğu, Sykes-Picot düzeni ile açılan yüz yıllık bir parantezin adıdır. Kısaca, Ortadoğu bir durumun ifadesidir. Günümüzde, İslam'ın merkez bölgesi, küresel güçlerin hâkimiyet kurduğu bir alan olması durumu itibariyle Ortadoğu olarak tanımlanmaktadır.

Osmanlı'yı Ortadoğu'ya Dönüştüren Etki Sistemi

Tarih, 1800'lü yılların başı... Bu yıllardan itibaren İslam bölgesini Ortadoğu'ya dönüştüren etki sistemi, Osmanlı Devleti'nin en stratejik bölgelerinde peş peşe konuşlandırılan yabancı okullar olmuştur. İslam bölgesinin en stratejik alanlarına konuşlandırılan bu okullarda, Ermeni, Bulgar, Yunan, Sırp gibi azınlıkların yanında Arap, Türk, Kürt gibi Müslüman unsurlar da okumaktadır. Okullar, sosyolojik süreç odaklı çalışmalarla, etnosentrizm=ırk merkezci felsefe ve ulus devlet ideolojisini yaygınlaştırmayı temel strateji olarak uygulamaktadır. Bu strateji, İslam coğrafyasının birlik ve dayanışmasının merkez dinamiği olan "İslâmiyet milliyeti"ni ortadan kaldırmak üzere Ortadoğu çalışmalarının bir ürünü olarak geliştirilmiş ve okul sistemi ile etkinleştirilmiştir. Bu okullarda büyük boy bir sosyolojik dönüşümü ve bu dönüşüme bağlı olarak ortaya çıkacak diğer dönüşümleri tetikleyecek milliyetçilik tohumları ekilmeye başlanmıştır. Etnik unsurların her birine mahsus olarak etnik ben algılarını yükselten çalışmalar yapılmıştır. Böylece, farklı etnik kimliklerin ortak birlik ve dayanışma bağları ortadan kalkmış, bir arada dayanışma içinde yaşama duyguları yok olmuştur. İslam bölgesi, etnik uyuşmazlık ve anlaşmazlıkların yol açtığı bir kaos ortamına dönüştürülmüştür. Bu kaos ortamında, her şey etnik bağlamda anlam kazanmaktadır. Bu anlam çerçevesinde olaylar patlak vermekte, bu da etnik kimlik aidiyetlerini ve dayanışmalarını daha da şiddetlendirmektedir.

Bediüzzaman, Osmanlı'yı Ortadoğu'ya dönüştüren etki sisteminin sosyolojik boyutuna şöyle işaret eder: "Fikr-i milliyet, şu asırda çok ileri gitmiş. Hususan dessay Avrupa zalimleri, bunu İslâmlar içinde menfi bir surette uyandırıyorlar; tâ ki, parçalayıp onları yutsunlar."⁽¹⁾

İşte, Osmanlı'nın Ortadoğu'ya dönüşümünün en etkili dinamiklerinden birisi de, "menfi milliyet ve unsuriyet fikrinin" beslediği sosyolojik dönüşümlerdir. Bu sosyolojik dönüşümler, baş aktörü oryantalist misyonerler olan 1890 küreselleşmesini inşa eden süreçlerle birebir ilişkilidir. Öncelikle, İslam bölgesini toplumsal ve siyasi dayanışma olarak tek merkezde birleştiren İslam sosyolojisinin manevî dinamikleri tahrip edilmiş, çok merkezli toplumsal ve siyasi dayanışmalara yol açacak yeni bir sosyolojik süreç başlatılmış ve bu süreç yönetilerek Osmanlı toplumları kendini et-

nik kimlik bağlamında algılamaya başlamıştır. Bediüzzaman'ın ifadesi ile "nev'in enaniyeti de bir asabiyet-i nev'îye ve milliye cihetiyle o enaniyete kuvvet verip; o ene, enaniyet-i nev'îyeye istinad ederek, şeytan gibi, Sâni'-i Zülcelal'in evamirine karşı mübareze eder. Sonra kıyas-ı binnefs suretiyle herkesi, hattâ herşeyi kendine kıyas edip, Cenab-ı Hakk'ın mülkünü onlara ve esbaba taksim eder."⁽²⁾ Yani kendini etnik ben merkezli olarak algılayan insanlar, kıyas-ı binnefs yaparak ötekini de etnik kimliği bağlamında algılamaya başlar ki, etnik ötekiler ortaya çıkar. Etnik sosyoloji, değişik etnik gruplarda, kendi etnik kimlikleri bağlamında örgütlenme dürtüsünü beslemiştir. Osmanlı, İslam sosyolojisinin dinamize ettiği toplumsal ve siyasî süreçten, etnik sosyolojinin ürettiği toplumsal ve siyasî yapıya geçiş yapmıştır. Böylece İslam bölgesi, içindeki farklı unsurların birbirlerine karşı tecavüz vaziyeti aldığı Ortadoğu olarak tanımlanan bir bölgeye dönüşmüştür.

Yıl 1918... Osmanlı Devleti ortadan kaldırılmış, Batılı güçlerin çıkarları doğrultusunda bir statüko oluşturulmuş ve varlığını, çıkarlarını bu statükoda bulan kişi veya zümrelerin temsil ettiği küçük ulus devletçikler kurulmuştur. Bu devletçikler uzun yıllar kendi aralarında hiçbir dayanışma gösteremediği gibi, bilakis çizilen kimlik sınırları ve ihtilafı siyasî sınırlar sebebiyle, Ortadoğu'yu gergin ve çatışma ortamına dönüştüren bir yapı kazanmıştır. Büyük boy dayanışma, yerini küresel güçler açısından daha fonksiyonel küçük boy etnik dayanışmalara terk etmiştir. Ortadoğu parselenmiş, her parsel bir iktidar adacığına dönüştürülmüş, aralarındaki irtibatlar kesilmiştir. Tarihin bu en büyük sosyolojik dönüşümü, yine tarihin en büyük sosyolojik harekâtı ile gerçekleştirilmiştir. 1890 Küreselleşmesinde gerçekleştirilen bu değişimi, kısaca "İslam sosyolojisinden etnik sosyolojiye, Osmanlı'dan Ortadoğu'ya" ifadesi ile özetleyebiliriz.

Dayanışma Bağlamı Değişimi

Osmanlı'nın Ortadoğu'ya dönüşümünün temel dinamiği, "dayanışma bağlamı" değişimidir. Osmanlı dönemi dayanışma bağlamı ile Osmanlı sonrası dayanışma bağlamı arasındaki farklılık, jeopolitik farklılık olarak tezahür etmiştir. İslam dünyasının Ortadoğu formu, dayanışma bağlamındaki değişimin bir tezahürüdür.

Bediüzzaman, Osmanlı'yı Ortadoğu'ya dönüştüren dayanışma bağlamı değişimini, İslam cemiyetine de sirayet eden Avrupa medeniyetinin beş menfi esasından biri olan "Kitleler mâbeynindeki(arasındaki) rabitası (bağı), âheri yutmakla beslenen unsuriyet ve menfi milliyettir."⁽³⁾ ifadesi ile tespit etmiştir. Bediüzzaman'ın, "Kitleler mâbeynindeki rabitası" ifadesinin, modern literatürdeki karşılığı "dayanışma bağlamı" kavramıdır.

Bu kavram neden çok önemlidir? Çünkü toplumların içinde buldukları çok boyutlu sorunların merkez dinamiği, yaşadıkları "dayanışma bağlamı" krizinden kaynaklanıyor. Osmanlı, bünyesindeki kitleler arasındaki dayanışma bağlamını kaybettiği için dağılmıştır. SSCB, aynı şekilde dayanışma bağlamını kaybettiği için dağılmıştır. Kitleler arasındaki dayanışma bağlamlarının ayrıştırıcı karakterde çeşitlenmesi ile o kitleleri ortak bir karar merkezi tarafından temsile rapteden sosyolojik güç kapasitesi devre dışı

*Bediüzzaman,
Osmanlı'yı
Ortadoğu'ya
dönüştüren da-
yanışma bağlamı
değişimini, İslam
cemiyetine de si-
rayet eden Avrupa
medeniyetinin beş
menfi esasından
biri olan "Kitleler
mâbeynindeki
(arasındaki) rabi-
tası (bağı), âheri
yutmakla beslenen
unsuriyet ve
menfi milliyettir."
ifadesi ile tespit
etmiştir.*

“Hz. Peygamber’in tek bir şehir devleti altında topladığı Medine toplumu, tek tip bir toplum değildi. Çekirdek toplum Müslüman olmakla birlikte, Müslümanlar da o dönemde çok farklı, hatta birbiri ile hasım Arap kabilelerinden oluşuyordu. Hz. Peygamber, çekirdek toplumu oluşturan kabilelerin, siyasî ve sosyal dayanışma bağlamını, kabile bağlamından “İslam milliyeti” bağlamına taşıyarak öncelikle aynı din mensuplarını birbirine kapatan sosyolojik sınırları açtı.

kalıyor; farklı dayanışma bağlamı ekseninde toplanan kitleler, aralarına sosyolojik sınırlar çizerek, çok merkezli temsillere ayrışıp küçülüyorlar. Aralarında dayanışmayan, bilakis çatışan parçalı bir yapı ortaya çıkıyor. Dayanışma bağlamının özelliği, farklı toplumları böyle tek merkezli bir politik güce dönüştürebildiği gibi, kötü huylu dayanışma bağamları da, farklı kitleler arasındaki ortak paydaları ortadan kaldırarak, bölge dışı güçler karşısında çok merkezli zayıf muhataplara da dönüştürebiliyor. Bu olgunun en tipik örneğini Ortadoğu olarak tanımlanan bölgedeki İslam ülkeleri oluşturuyor.

“Siyasî tavır olarak İslam uygarlığı kabile, toplum ve uygarlıkların çeşitliliği gerçeğini tanımış ve bu çeşitliliğe asla yukarıdan bakmamıştır. Aksine çeşitliliğin İlahî irade tarafından verildiğini kabul etmiştir.”⁽⁴⁾ “Hz. Peygamber’in tek bir şehir devleti altında topladığı Medine toplumu, tek tip bir toplum değildi. Çekirdek toplum Müslüman olmakla birlikte, Müslümanlar da o dönemde çok farklı, hatta birbiri ile hasım Arap kabilelerinden oluşuyordu. Hz. Peygamber, çekirdek toplumu oluşturan kabilelerin, siyasî ve sosyal dayanışma bağlamını, kabile bağlamından “İslam milliyeti” bağlamına taşıyarak öncelikle aynı din mensuplarını birbirine kapatan sosyolojik sınırları açtı. Daha sonra bu çekirdek toplumu, farklı din ve kültür gruplarına açan dayanışma bağamlarını devreye soktu. Bu bağlam değişikliklerinin işlevi, kapalı kimlikleri birbirine açmak oldu.” O dönemde, kabileciliğin ve kavmiyetçiliğin cahiliye toplumu özelliği olduğu vurgusu, dayanışma bağlamı olgusunun önemini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Nitekim bu bağlam değişimi, Medine toplumunu oluşturan unsurların birbirleri arasında önceden var olan alt kimlik sınırlarını açmış ve bu kimlikleri bir tanışma ve iş bölümü ⁽⁵⁾ işlevine kavuşturmuştur. İslam’ın Mekke ve Medine dönemleri, birbirini tamamlayan mükemmel bir sosyolojik süreç yönetimidir.

“Genel olarak, her bir medeniyeti temel kültürel, sosyal ve siyasî özellikleri ile ekonomik, teknolojik ve askerî güce dayanan bir merkezi devlet temsil eder.”⁽⁶⁾ Osmanlı, İslam medeniyeti açısından böyle bir devlet idi. Westphalia (Vestfalya) süreci olarak tanımlanan ve “ulusu temel bağlılık nesnesi olarak gören ve merkezinde ulusun yer aldığı” ⁽⁷⁾ yapı, Avrupa’da yaşanan dayanışma bağlamı değişiminin ifadesidir. Yani, Bediüzzaman’ın ifadesi ile “kitleler mâbeynindeki rabıta, unsuriyet ve menfi milliyet”; yani “ulus” olmuştur. Ulus bağının merkezileşmesi, ulus altı kimliklerle parçalanmış Avrupa toplumlarını yeni bir üst kimliğe kavuştururken, ulus üstü bir kimlikle dayanışan Osmanlı’nın, bu üst kimliğin dayanışma bağlamı özelliğini kaybetmesine, ulus kimliğinin dayanışma bağlamı özelliği kazanmasına yol açmıştır. Bediüzzaman, “...eski zamandan beri menfi milliyet ve unsuriyet-perverliğe, Avrupa’nın bir nevi firenk illeti olduğundan, bir zehr-i katil(ölümcül bir zehir) nazarıyla bakmışım. Ve Avrupa, o firenk illetini İslâm içine atmış; tâ tefrika versin, parçalasın, yutmasına hazır olsun. O firenk illetine karşı eskiden beri tedaviye çalıştığımı, talebelerim ve bana temas edenler biliyorlar”⁽⁸⁾ diyerek, Westphalia (Vestfalya) süreci ile Avrupa’da doğan ve İslam bölgesinde yayılan ulus odaklı dayanışmayı, “Kitleler mabeynindeki (arasındaki) rabıtası (bağı), âheri yutmakla beslenen unsuriyet ve menfi milliyet” olarak nitelemiştir.⁽⁹⁾

Gerçekten de, Osmanlı bünyesindeki milliyetler arasındaki dayanışma bağlamı değişiminin jeopolitik yansıması menfi olmuştur. İslam bölgesi, tek merkezli siyasal temsilini yitirmiş; birbirinden bağımsız ve kopuk çok merkezli siyasî ve sosyolojik parçalara ayrılmıştır. Hatta tek merkezli siyasal dayanışmanın kültürel zeminini oluşturan İslam, sadece tek merkezli siyasal temsilini kaybetmekle kalmamış, ortaya çıkan ulus merkezli dayanışmalar da, İslam'ı temsil etmekten uzak kalmışlardır.

Dayanışma bağlamının jeopolitik yansımasını daha iyi anlayabilmek için, jeopolitik-jeokültür ilişkisini açıklamak yerinde olacaktır.

Jeokültür-Jeopolitik İlişkisi

Jeopolitik, politik gücün; jeokültür ise, kültürün coğrafi yayılım alanı olarak tanımlanırsa; bu iki kavram arasındaki ilişki, bir devletin temsil ettiği kültürün coğrafi yayılımı oranında, o devlete jeopolitik güç vereceği şekilde açıklanabilir.

Bir devletin jeopolitik gücünün ana unsurlarından birisi de, temsil ettiği jeokültürün özelliğidir. Örneğin, "Fransız Devrimi'nin kapitalist dünya-ekonomi için başlıca etkisi, sermayenin sonsuz birikimiyle en fazla uyumlu bir değer sisteminin kültürel bakımdan olgunlaşması oldu."⁽¹⁰⁾ Fransız Devrimi'nin uluslar üstü bir ideale ruh veren bu değer sistemi, Fransa'ya muazzam bir jeopolitik güç sağlayan evrenselci bir kültür olarak algılanmıştı. Aynı şekilde, jeokültür-jeopolitik ilişkisi, Rusya, Fransa ve Nazi Almanyası arasındaki jeopolitik farklılıkların bu ülkelerin jeokültürel farklılıklarına paralellik arz etmesi ile açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Birinci Dünya Savaşında, Alman jeopolitiği, Alman kültürünün uluslar üstü bir ideal taşımasından çok, Osmanlı jeopolitiğine kendisini eklememesinden kaynaklanıyordu. Nitekim İkinci Dünya Savaşında, Alman ırkçılığının kısa vadede sağladığı askerî gücü, mukabil jeokültürel sınırlılığı yüzünden mağlup düşmüştür. İşte, Rusya'yı SSCB'ne dönüştüren; Almanya'yı ise Doğu ve Batı olarak parçalayan şey, Alman ve Rus jeokültüründeki sözünü ettiğimiz farklılığın jeopolitik yansımasıdır.

Wallerstein Fransa, Almanya ve Rusya örneğinde jeokültürel farklılıkların yol açtığı jeopolitik durumu şöyle açıklıyor: "Fransa, 1789'da bir devrim yaşadı ve bu olgu Fransa'ya son turda muazzam jeopolitik destek sağladı. Fransız askerî birlikleri Avrupa'da sınırları çiğnerken; en azından başlangıçta, evrenselleştirici bir idealin muzaffer müjdecileri olarak geliyorlardı. Eski rejime karşı 'devrim'e can veriyorlardı. (...) Almanya'nın sahip olabileceği yegâne devrim ruhen evrenselci karşıtı olan bir devrim oldu. Alman askerleri sınırları çiğnerken, başlangıçta bile devrimci kahramanlar diye coşkuyla karşılanmak yerine, karanlığın temsilcileri olarak görüldüler. Bu jeokültürel farklılık—1917'den sonra, evrenselleştirici bir ideale ruh veren ülkenin Almanya değil de Rusya olduğu gerçeği—çok tuhaf ve müphem bir jeopolitik duruma yol açtı."⁽¹¹⁾ Aynı biçimde, "dünyayı demokrasi için emin hale getirme ve işçi sınıfını her yerde evrensel sınıf olarak iktidara getirme"⁽¹²⁾ ideallerini temsil eden jeokültürel kutuplaşmanın, Sovyetlerin dağılmasına kadar süren bir jeopolitik kutuplaşmaya yol açtığı görülmektedir. Bu kutup-

Jeopolitik, politik gücün; jeokültür ise, kültürün coğrafi yayılım alanı olarak tanımlanırsa; bu iki kavram arasındaki ilişki, bir devletin temsil ettiği kültürün coğrafi yayılımı oranında, o devlete jeopolitik güç vereceği şekilde açıklanabilir.

*Osmanlı'nın
dağılması ve
Ortadoğu
formuna
dönüşmesi
de, Osmanlı
Devletine vücut
veren İslam
dayanışmasının
yerini,
ulusal kimlik
dayanışmalarına
bırakması ile
ortaya çıkan bir
durumdur.*

laşma, Avrupa ve Ortadoğu'yu ABD ve Sovyetlerin siyasi, askerî, kültürel ve ekonomik hegemonya kurduğu arka bahçeler haline getirmiştir.

ABD'nin 1949'da Sovyetlere karşı oluşturduğu Kuzey Atlantik Dayanışmasının (NATO) teşkili, temelindeki jeokültür sayesinde mümkün olmuştur. Kissinger, NATO'nun kurulmasındaki jeokültür-jeopolitik ilişkisini, "Komünizme moral bakımdan karşı olma amacı, Sovyet yayılmacılığına karşı direnmenin jeopolitik görevi ile birleşmişti"⁽¹³⁾ ifadeleri ile dile getirmiştir.

Aynı şekilde, Sovyetlerin dağılması da, blok içi toplumlara siyasi birlik içinde tutabilecek güçte bir jeokültürel yapı eksikliğinden kaynaklanmaktadır. "Sovyetler Birliği en büyük korkuları rakip blok ile girilecek bir savaşta ararken, dağılmasına sebep olan olaylar askerî bir operasyon ile değil, kendi içinde gerçekleşen politik, ekonomik ve sosyal krizlerle olmuştur."⁽¹⁴⁾ Sözü edilen bu krizler, komünist jeokültüre olan inancı yıkmıştır. Sovyetlerin dağılmasının altında, jeokültürel bütünlükten yoksunluk ve komünist jeokültürün, artık komünist bir jeopolitik üretme kapasitesini yitirmesinin bulunduğu açıktır. Sovyetlerin dağılması, bloklar arası sıcak bir çatışma ile izah edilemeyeceğine göre, ortada bloklar arası bir sosyolojik çatışma vardır ve bu çatışmada kaybeden taraf Sovyetler olmuştur. Komünist jeokültürün merkez temsilcisi olan Rusya'nın Afganistan'ı işgal ederek kendi kendisini tanımlaması ve ardından yenilerek bu ülkeden çekilmesi ile başlayan ve ardından Polonya'da ortaya çıkan Dayanışma Sendikasının yol açtığı sosyolojik süreç, Sovyetlerin dağılması ile sonuçlanmıştır. Bunun sebebi, Sovyetlerin evrensel bir ideali temsil eden emperyalizmin karşıt cephesi olduğu yönündeki jeokültürel imajının Afganistanı işgali ile çökmesi ve bu imajdan kaynaklanan jeopolitik gücünün temelsiz kalmasıdır. Afganistan'ın Sovyetler tarafından işgali, Sovyetlerin dayandığı ideolojinin ve dolayısıyla da bu ideolojinin ürettiği dayanışmanın yıkılmasına yol açmıştır. Sovyetlerin Afganistan'daki askerî başarısızlığı ise, karşı konulmaz askerî güç imajını yıkmıştır. Böylece, Sovyet Bloğunun eşzamanlı olarak hem jeopolitik hem de askerî gücüne dair eski algılar çökmüş ve Sovyetler dağılmıştır.

Bütün bu misaller, uluslararası dayanışmaların vücut bulması kadar ortadan kalkmasında da, jeokültür-jeopolitik ilişkisini ve bu ilişkinin doğurduğu "dayanışma bağı" dediğimiz olgunun rolünü net olarak açıklamaktadır. İşte, Osmanlı'nın dağılması ve Ortadoğu formuna dönüşmesi de, Osmanlı Devletine vücut veren İslam dayanışmasının yerini, ulusal kimlik dayanışmalarına bırakması ile ortaya çıkan bir durumdur. Bu durum, jeokültürel değişimin yol açtığı jeopolitik bir durum olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü jeokültürel temsilin ortadan kalkması, büyük boy dayanışma bağlamını da parçalamıştır. Bu parçalanma ise, İslam'ın blok ve tek merkezli jeopolitik gücünü ortadan kaldırmış, alt kimlikler arasında ayrışma ve çatışmaların belirlediği bir jeopolitik durum ortaya çıkmıştır ki, bu durum nesneleşmiş bir İslam dünyasını ifade eden Ortadoğu olarak tanımlanmıştır.

Ortadoğu'da Jeokültür ve Jeopolitik ilişkisi

Jeopolitik gücün etki alanının sınırlandırılması, zayıflatılması veya tamamen yok edilmesinde stratejik nokta, belli bir homojenliği temsil eden

ve ortak paydalar üreten kültür alanıdır. Kültürel alan, sosyolojik müdahalelerin kilit stratejik alanıdır. İslam toplumlarının, jeokültürel bağlamının değiştirilmesi ve etnokültürel temelde farklılaştırılması yönündeki Ortadoğu araştırmaları, Ortadoğuda jeokültür ve jeopolitik ilişkisin nasıl kullanıldığına dair önemli ipuçları vermektedir.

İslam toplumlarının homojen İslam kültürü bağlamındaki kimlik algısının, etnik kültürler bağlamında kimlik algılarına değiştirilmesi; dahası medeniyet bağlamlarının değiştirilmesi, dayanışma dinamiklerinin ortadan kaldırılması, dışlayıcı alt dayanışmaların inşası gibi kilit değişimler, çok değişimleri beraberinde getirmiştir.

Jeopolitik gücünün kültürel zeminini yitirmiş bir devlet, uzun müddet ayakta kalamaz. Jeopolitik gücü, İslam'ın jeokültürüne dayanan Osmanlı'nın, tarihî süreç içinde gerçekleştirilen sosyo-kültürel operasyonlarla dayanışma dinamiklerinin değişimi sağlanmış ve böylece Osmanlı jeopolitiği, Ortadoğu'ya dönüştürülmüştür. Bu büyük boy değişimin altında, "kitleler mâbeynindeki (arasındaki) rabitası (bağı), âhari yutmakla beslenen unsuriyet ve menfi milliyet"⁽¹⁵⁾ anlayışının doğurduğu "dayanışma bağlamı" değişimi vardır.

Osmanlı İmparatorluğu, emperyalist güçlerin ilgi alanına giren en zengin petrol ve enerji yataklarına, stratejik sanayi hammaddelerine ve bu kaynakların Batıya aktarılmasında kullanılacak geçiş yollarına hâkim bir coğrafyayı işgal ediyordu. Osmanlı merkezli İslam dayanışması, üretimi tekeline almak ve tüketimi yaygınlaştırmak isteyen Batı için bir engel teşkil ediyordu. Etnik, dinî ve kültürel kimlik çeşitliliği, bu dayanışmayı parçalayıp coğrafyasını ayırıştırmanın en fonksiyonel aracı olabilirdi. Hele bu devlet, dinî cemaat, ırk, renk, din ve dil farkı gözetmeksizin tüm tebaasına her türlü hoşgörüyü gösteriyorsa, bir zamanlar ömrünü uzatan bu anlayış, artık ömrünü törpüleyecek ve kısa zamanda yok edecek bir süreç için istismar edilebilirdi. Zengin hammadde kaynaklarına sahip geniş bir coğrafya, çok sayıda etnik, dinî ve kültürel çeşitliliğe sahip bir demografik yapı ve bütün bu farklılıklara açık bir devlet yapılanması... Emperyalist güçlerin önlerinde bir engel olarak gördükleri Osmanlı'yı ortadan kaldırmak için yapacağı tek şey, O'nun bu özelliklerini istismar etmekten ibaret kalıyordu.

Dünya coğrafyasının "hammadde deposu" ve "tüketim pazarı" niteliğindeki bir bölgesinde "İslam dayanışması" ile vücuda gelen ve İslam'ın jeopolitik teşkilatını temsil eden Osmanlı, kaçınılmaz olarak, 1890 küreselleşmesinde Batı medeniyetini temsil eden güçlerin sosyolojik müdahalesine birinci derecede hedef haline gelmiştir. Çünkü Osmanlı'nın jeopolitik gücü, Osmanlı'ya vücut veren bunca çeşitliliği bir arada tutan ve bütünleştiren sosyolojik kapasitesinden kaynaklanıyordu. Bu bir arada ve bütünleşmiş bünyenin doğurduğu sosyal güç, ekonomik, askerî ve politik bütün alanlara yansıyor ve Osmanlı Devleti'nde temerküz ederek, emperyalist güçleri zor bir muhatap ile karşı karşıya bırakıyordu. Muhatabın zayıflatılması, dayanışma bağlamının ve dolayısıyla bu bağlamda ortaya çıkan sosyal, siyasal ve askerî gücün hedef alınması ile mümkün olabilirdi. İslam bölgesinde Osmanlı'ya jeopolitik güç veren dayanışma yeteneğinin İslam'dan beslendi-

Zengin
hammadde
kaynaklarına
sahip geniş bir
coğrafya, çok
sayıda etnik,
dinî ve kültürel
çeşitliliğe sahip
bir demografik
yapı ve bütün
bu farklılıklara
açık bir devlet
yapılanması...
Emperyalist
güçlerin önlerinde
bir engel olarak
gördükleri
Osmanlı'yı
ortadan kaldırmak
için yapacağı
tek şey, O'nun
bu özelliklerini
istismar etmekten
ibaret kalıyordu.

Birinci Dünya Savaşı öncesi yüz yıllık süreçte gerçekleştirilen sosyolojik müdahalelerle olgunlaştırılan ve Birinci Dünya Savaşı ile dağıtılan Osmanlı sisteminin yerini alan Ortadoğu sisteminin çöküşüne şahit olduğumuz yeni bir değişim kavşağına yaklaşmaktayız.

ği gerçeği, İslam'ı ve dolayısıyla bu dayanışma yeteneğini hedef haline getirmişti. Osmanlı'nın bünyesindeki farklı toplumların dayanışma yeteneğini kaybetmesine yol açacak bir sosyolojik müdahale, Osmanlı'nın dağılmasına ve İslam bölgesinin kapılarının Batılı güçlere açılmasına yol açacaktı.

Osmanlı'nın güçlü Batı karşısındaki stratejisi, askerî alanda orduda reformlar, bünyesindeki farklı dinî ve etnik unsurların merkeze olan bağlılıklarının zayıflamasına bağlı olarak ortaya çıkan dayanışma zaafına karşılık olarak da merkezin çevredeki otoritesini pekiştirmeye yönelik idarî reformlar gerçekleştirmek olmuştur. Askerî ve idarî alanda gerçekleştirilen bu "reformlar, aynı zamanda devletin doğasını da değiştirmiştir."⁽¹⁶⁾ Osmanlı tebaasındaki sosyolojik değişimler, Osmanlı'nın askerî gücünün bu tebaayı koruyucu doğasını, gözetleyici ve kontrol edici, gerektiğinde de bastırıcı bir doğaya dönüştürmüştür. Aynı şekilde merkezî otoritenin güçlendirilmesi de, çevredeki farklı dinî ve etnik imparatorluk unsurları ile olan ilişkinin doğasını değiştirmiştir.

Görüldüğü üzere, İslam'ın jeopolitik gücünü temsil eden Osmanlı, Batı'nın askerî müdahalelerinde olduğu gibi, kültürel, ekonomik ve politik müdahalelerinde de asıl hedef tahtasını oluşturmaktaydı. Osmanlı jeopolitiği, sanayileşmiş Batılı devletlerin jeoekonomik alanı ile çakışmaktaydı. Bu sebeple, başta ABD olmak üzere tüm Batılı güçlerin İslam Dünyasına karşı izledikleri strateji, Osmanlı'nın bölgedeki "İslam dayanışması"ndan kaynaklanan "jeopolitik gücünü" yıkmaya yönelik olmuştur.

Yeni Bir Değişim Kavşağında Ortadoğu

Birinci Dünya Savaşı öncesi yüz yıllık süreçte gerçekleştirilen sosyolojik müdahalelerle olgunlaştırılan ve Birinci Dünya Savaşı ile dağıtılan Osmanlı sisteminin yerini alan Ortadoğu sisteminin çöküşüne şahit olduğumuz yeni bir değişim kavşağına yaklaşmaktayız.

"21. yüzyılda dünyanın yeni bir döneme girdiği birçok tarihçinin üzerinde hemfikir olduğu bir düşüncedir."⁽¹⁷⁾ "Seksenli yıllarda iki kutuplu sistemin sarsılmaya başlaması, Amerika'nın uluslararası örgütler yoluyla kurduğu düzen ile Avrupa'nın çıkarları arasındaki çelişkilerin artışı ve Pasifik'te yeni bir ekonomi-politik alanın ortaya çıkışı, II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan uluslararası ekonomik ve politik sistemi ciddi bir değişim süreci ile karşı karşıya bırakmıştır."⁽¹⁸⁾ Yüz yüze geldiğimiz değişim, tarihin hızlı geçiş dönemlerinden birini oluşturmaktadır.

20. yüzyılın son çeyreğinde başlayan değişim sinyalleri, 21. yüzyılın ilk çeyreğinde giderek yoğunlaşmaya başlamıştır. 1991 yılında Sovyetlerde açığa çıkan değişim, sadece Sovyetlerdeki değil bütün dünyadaki değişimin bir ucudur. "İdeolojik ve askerî temeller üzerine oturan ittifak ilişkileri, Sovyet tehdidinin ortadan kalkmasıyla birlikte yeni zeminler bulma arayışı içine gir[miştir]. Aktörlerin çıkar ve tehdit algılarında meydana gelen kaymalar, eski modellerin yıkılarak yenilerinin oluşturulması arayışına yol aç[mıştır]."⁽¹⁹⁾

ABD ve Sovyetler kutuplu küresel sistemin Sovyet ayağının yıkılmasından sonra, ilk on yıl boyunca, 21. yüzyılın tek kutuplu ve Amerikan yüzyılı olacağı yönündeki öngörüler, daha milenyumun ilk yıllarında geçerliliğini

yitirmiştir. İçinde bulunduğumuz zaman ve mekân, uluslararası sistemin yeniden yapılandırılması doğrultusunda insanlığın yeni bir değişim kavşağına gelip dayandığına tanıklık etmektedir.

Ortadoğu'da yapılandırılan statükoyu, nasıl geçmiş uluslararası küresel yapıdan bağımsız olarak tanımlayamazsak; aynı şekilde, Ortadoğu'nun geleceğini de küresel boyutlu bu değişimlerden bağımsız olarak tanımlayamayız. Keza, küresel sistemi de, Ortadoğu'nun geçmişteki ve gelecekteki yapı ve rolünden bağımsız olarak tanımlamak mümkün değildir. Osmanlı'nın dağılmasından önce Ortadoğu'nun jeopolitik yapısını belirleyen temel güç İslam dayanışması iken; bu sistemin dağılması ile ortaya çıkan jeopolitik yapıyı ise, ulus dayanışması belirlemiştir. Ortadoğu'nun ve dolayısıyla da küresel sistemin geleceği de, Batı'da ve İslam dünyasındaki dayanışma bağlamlarının niteliğine sıkı sıkıya bağlı bulunmaktadır.

Ortadoğu'da yaşanan değişim, ABD'nin ulus üstü dayanışmadan oluşan jeopolitik sistemi tarafından yönetilmektedir. AB, bu jeopolitik sistem içinde veya karşısında bir bütün olarak bir konuma sahip bulunmuyor. AB ülkelerinin münferiden bu sistem içinde veya karşısında yer aldıklarını görüyoruz. AB, bir bütün olarak temel hak ve özgürlükleri ve demokratik değerleri referans alan ulus üstü bir yapı olsa da, kendi içinde temel aldığı bu değerleri küresel ölçekte savunan bir merkez aktör olma hüviyetini henüz kazanabilmiş değildir. Ortadoğu'daki ABD jeopolitiği karşısındaki konumu bunun en açık göstergesidir.

İçinde bulunduğumuz küresel değişim sürecinde, bu değişimin, AB'nin de içinde parçalı olarak yer aldığı küresel statüko güçleri tarafından kendi öngördükleri doğrultuda gerçekleşmesi için manipüle edildiği görülmektedir.

Mevcut değişim süreci, temel hak ve özgürlükleri ve demokratik değerleri Ortadoğu'da yaygınlaştırma iradesini yansıtmaktan uzaktır. Bilakis, 19. yüzyılda Osmanlı'yı Ortadoğu'ya dönüştüren etki sistemi daha da genişletilerek, Avrupa Ortaçağında yaşanan mezhep ve daha alt kimlik temelli Otuz Yıl Savaşları'nın İslam dünyası versiyonu sahneye konulmaktadır. Ortadoğu'da ulus üstü kimlik parçalanarak inşa edilen ulus devletler, günümüzde ulus altı kimliklere parçalanarak, Sykes-Picot düzeni ile kurulan Westfelyan yapı yenilenmek istenmektedir. Böylece, Osmanlı'dan Ortadoğu'ya sürecini yöneten güçler, aynı stratejinin güncel versiyonu ile Ortadoğu'dan Büyük Ortadoğu'ya sürecini yönetmektedir.

Sovyetlerin dağılması ile şiddetlenen bu değişim, Batılı küresel güçlerin tasavvur ettiği gibi, küresel statükonun yeni gelişmelere uyarlanarak sürdürülmesi ile sınırlı mı kalacaktır? Batı jeopolitiği, salt ABD jeopolitiğinden mi ibarettir? İslam dünyası, sadece Batı'nın hali hazır yönettiği tek yanlı değişime boyun mu eğecektir? Bu kritik suallerin cevabını verebilmek için, Batı ve İslam jeopolitiğini ve Ortadoğu'ya yansımalarını açıklamak gerekir.

Batı Jeopolitiği ve Ortadoğu

"Medeniyetsel çoğulculuk ilkesine dayalı çok medeniyetli bir dünya düzeninin nasıl kurulup sürdürüleceği konusunda dünyanın güçlü aktörleri olan Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği, Çin, Rusya ve Hindistan

Osmanlı'nın dağılmasından önce Ortadoğu'nun jeopolitik yapısını belirleyen temel güç İslam dayanışması iken; bu sistemin dağılması ile ortaya çıkan jeopolitik yapıyı ise, ulus dayanışması belirlemiştir. Ortadoğu'nun ve dolayısıyla da küresel sistemin geleceği de, Batı'da ve İslam dünyasındaki dayanışma bağlamlarının niteliğine sıkı sıkıya bağlı bulunmaktadır.

Batı, 19 ve 20. yüzyılın biçimlendirdiği klasik sömürgeci bilinçten kendisini kurtaramamaktadır. Günümüzde yaşanan değişim gerilimleri, eski küresel güç merkezlerinin Ortadoğu toplumlarını kendi çıkarları doğrultusunda yeniden kolonize etme stratejisinden kaynaklanmaktadır.

tarafından yeni bir fikir veya proje ortaya sunulmamaktadır. Her medeniyet eskiden olduğu gibi adeta kendi üstünlüğünü veya hâkimiyetini sağlama hesabı içindedir.”⁽²⁰⁾

Batılı küresel aktörler, değişimi gerekli kılan nedenleri, hep hâkimiyet alanlarındaki oyunun kurallarının ve karşı dengeleyici unsurların değişimine bağlasalar da, 21. yüzyılı bir değişim kavşağı haline getiren asıl neden, mevcut statüko güçlerinin adaleti küreselleştirme noktasındaki yetersizliği ve iradesizliğidir.

Mevcut Batı jeopolitiği, küresel boyutta insanlığın beklentilerine cevap verecek değişimi, İslam bölgesinin ve diğer Üçüncü Dünya bölgelerinin ekonomik kaynakları ve toplumu üzerinde kurduğu hegemonik statükoyu yenileme olarak algılamaktadır.

1890’lı yıllardan itibaren gelişen küreselleşme sürecinde askerî, siyasi ve ekonomik olarak işgal edilen İslam coğrafyası, bu yeni dönemde Batı için, Rusya, Çin ve Hindistan tehdidine karşı çıkarılarını koruduğu stratejik bir savunma, dolayısıyla da bir çatışma alanı olarak görülmektedir. Batı, 19 ve 20. yüzyılın biçimlendirdiği klasik sömürgeci bilinçten kendisini kurtaramamaktadır. Günümüzde yaşanan değişim gerilimleri, eski küresel güç merkezlerinin Ortadoğu toplumlarını kendi çıkarları doğrultusunda yeniden kolonize etme stratejisinden kaynaklanmaktadır.

Evrensel değerler ekseninde küresel bir düzen değişiminin kurucu aktörlerinin kim olabileceği noktasında insanlığın karşı karşıya olduğu boşluk en önemli temel sorunlardan biridir. Maalesef günümüz itibarıyla, uluslararası sistem denilince hemen akla gelen aktörler, ABD, AB ve Çin/Rusya/Hindistan olmaktadır. Ancak bu aktörlerin doğasının, ekonomik çıkar ve güç odaklı olduğu ve kendi aralarında güç ve çıkar rekabeti içinde oldukları düşünülürse, bu güçlerin kutuplaşması da, çatışması veya birbirini dengelemesi de, gerçekleşecek değişimi, güç ve çıkar ilişkilerinin belirlemesine yol açacaktır. Güç ve çıkar ilişkilerinin belirleyeceği uluslararası sistem ve bu sistemin Ortadoğu uzantısı, insanlığın bütünü için bir çatışma ve kaos anlamı taşımaktadır. Tıpkı, yüzyıllık geçmişte yaşanan vahim insanî maliyetler gibi.

Statüko güçleri, güç dengesinin ezici bir biçimde kendi lehlerine olduğu bir ortamda, bilinçli olarak çatışma stratejisi izlemekte ve çatışmanın doğasını da bilinçli olarak bir medeniyetler çatışması olarak takdim etmektedirler. Bu strateji, adalet, eşitlik, özgürlük ve vicdan duygularını, uluslararası ilişkilerin dışında tutmaya ⁽²¹⁾ yol açmakta ve bu ilişkileri güç ilişkisine indirgeyerek dünyayı bir çatışma alanına dönüştürmektedir.

Küresel ölçekte ilerleyen süreç, güç ve çıkar odaklı bu aktörlerin adalet ve evrensel insanî değerleri küreselleştirecek uluslararası bir düzen kurmaktan çok, mevcut statükoyu yeniden uyarlama iradesinin bir tezahürüdür. Ortadoğu’ya da yansiyacak mevcut değişim süreci, Batı medeniyetinin güç ve çıkar odaklı temsilcilerinin denetiminde ilerlemektedir.

İslam Jeopolitiği ve Ortadoğu

Geçmişte İslam Dünyasını yeniden yapılandıran küresel güçler için, günümüzde de, gelecekte de İslam Dünyası daima yeniden yapılandırılacak jeopolitik bir tema olmaya devam edecektir.⁽²²⁾ Çünkü küresel statüko, Ortadoğu'da İslam'ın yeniden bir dayanışma bağlamı keyfiyeti kazanmasını, vazgeçilmez bir yaşam alanı olarak gördüğü Ortadoğu'nun jeopolitiğini değiştirecek jeokültürel bir tehdit olarak algılamaktadır.

Nitekim, Ortadoğu'daki küresel statükonun yerel uzantıları olan rejimlere karşı en büyük muhalefet, İslamî kimlikli dayanışmalar olarak ortaya çıkmıştır. Bu özellikteki halk iradesinin, küresel sisteme entegre durumda olan mevcut rejimleri etkileyeceği değerlendirilmektedir. Statüko, bu kaçınılmaz değişimlere, eski çıkarları sürdürmeye uygun bir fonksiyon kazandırmak ihtiyacındadır.

Birçok Batılı gözlemcinin zihninde, Sovyetler Birliği'nin oluşturduğu karşı ağırlığın Batı'nın gücü karşısında çökmesiyle doğan boşluğu İslâm dolduracaktır. Dolayısıyla, dünyanın büyük bölümünde- ki bu büyük bölüm, İslam bölgesidir- Batı'nın güç ve çıkar odaklı çıkarlarına karşı bundan sonra yürütülecek muhalefetin en muhtemel adayı İslâm olacaktır.⁽²³⁾

Batı kültür ve medeniyetinin materyalist ve oryantalist temsili, Batı'nın gücünü bir meşruiyet aracı olarak görüp, dünyanın kalan bölgesini ve toplumları üzerinde kurumsallaşmış bir ekonomik, siyasî ve kültürel hegemonya kurmasına ve buna süreklilik kazandırmasına yol açmıştır. Batı, bu anlamda sorunu, kendi çıkarlarını temsil eden statükoyu etkileyecek kapasitede güçlerin ortaya çıkması olarak tanımlamaktadır.

Batı algısında mevcut küresel sistemi etkileyecek kapasitede ortaya çıkma potansiyeli olan değişim güçlerinden birisi de İslam olarak kabul edilmektedir. İslam'ın eski dönemde olduğu gibi nesne rolünü terk ederek en azından kendi bölgesinde ve kendisi ile ilgili konularda bir özne rolü talep etmesi ya da eski nesne rolünü sürdürmesi baskılarına karşılık değişim talepleri, bir kriz olarak nitelendirilmektedir. Yüzyıllık bir emperyal müdahale yaşamış olan ve yaşamaya da devam eden İslam Dünyasının adil bir siyasî, ekonomik ve kültürel ilişki talep etmesi kadar doğal bir şey olamaz ve bu taleplerin kriz olarak algılanması aslında bir manipülasyondur.

Fuller'e göre, emperyalizmin, antiemperyalist tepkiler doğurması kaçınılmaz ve doğal bir süreçtir. Batı'nın- özellikle ABD'nin- kültürel, siyasî, ekonomik ve askerî arenada ortaya koyduğu simgesel ve reel güç, ürkütücü ve müdahaleci bir nitelik taşıyor. Batı medeniyetinin bu müdahaleci ve çatışmacı temsiline karşı, insanlığın itiraz eden, adalet isteyen bir cephesinin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Batı, bu cepheyi, İslam dayanışmasının teşkil edeceğini düşünmektedir.⁽²⁴⁾

ABD merkezli statüko, yeni değişim güçlerinin sahneye çıkmaya başladığı noktasında yeni algılar ve mukabil politikalar ile dikkat çekmektedir. Afrika üzerine yaptığı araştırmalarıyla tanınan Amerikalı gazeteci-yazar Elizabeth Liagin, Impact International dergisinde, ABD'nin küresel savaşını değerlendirdiği röportajında; "Bush'un 17 Eylül Ulusal Güvenlik Stratejisi'nde de açıkladığı gibi, Amerikan dış politikasının tek gayesi; ulus-

Yüzyıllık
bir emperyal
müdahale yaşamış
olan ve yaşamaya
da devam eden
İslam Dünyasının
adil bir siyasî,
ekonomik ve
kültürel ilişki
talep etmesi
kadar doğal bir
şey olamaz ve bu
taleplerin kriz
olarak algılanması
aslında bir
manipülasyondur.

*slam'ın
jeopolitiğini,
asimetrik bir
güç olarak
algılayan ve kendi
çıkarlarına engel
gören statüko
güçleri, İslam'ın
Müslüman
toplumlar için
yeniden bir
dayanışma
bağlamı haline
gelmesinin
önlenmesi
stratejisi
izlemektedir.*

lararası arenada ABD'nin politik, ekonomik ve diplomatik gücünü by-pass edecek, onun bu gücüyle yarışacak, ona denk veya eşit bir gücün oluşmasına imkân vermemektir” tespitinde bulunuyor.

Günümüz dünyasında askeri güç anlamında “ABD’yi dünyanın en büyük asimetrik gücü kabul edersek, neden ABD başlıca tehdit algılamalarından bir tanesini asimetrik tehdit olarak değerlendirmektedir?”⁽²⁵⁾ Çünkü asimetrik tehditten kasdedtiği, ABD askeri gücünü dengeleyecek ve hatta by-pass edecek farklı bir güç türü ile karşılaşmaktır. Bu güç türünü İslam dünyasının barındırdığı düşünülmektedir. Robert H. Scales’in, “Er ya da geç yaratıcı bir rakip, bizim hedefinden şaşmayan ateş gücü üstünlüğümüzü yenmeye çalışacak bir savaş yöntemi ile karşımıza çıkacaktır. Bu artık maalesef an meselesidir”⁽²⁶⁾ sözleri de asimetrik bir tehdit algısını ortaya koymaktadır.

Küresel statüko stratejistleri, Busch Doktrini’nde belirtilen “ABD hegemonyasını tehdit eden paradigma” konusunu iki meydan okuma ile açıklamaktadırlar: Her şeye rağmen kültürel direnişini sürdüren İslam ve yine her şeye rağmen bilim ve teknolojide Batı ile yarışma potansiyeli bulunan Rusya, Çin ve Hindistan dayanışması... Bu iki paradigma, biri bilim, diğeri kültür alanlarında Batı’nın hakimiyetine son verecek iki tehdit olarak algılanmaktadır. Ortadoğu, Afrika, Balkanlar, Kafkasya ve Asya toplumlarının sosyolojik sürecinde İslam’ın yeniden etkinleşmesi, Batılı statüko güçlerince kültürel olarak meydan okuyan bir paradigma olarak değerlendirilmektedir. Bilimsel paradigma, simetrik bir paradigmadır. Ancak kültürel paradigma asimetrik bir paradigmadır ve etki sistemi medeniyet temelli bir değişime yol açacaktır. İslam’ın jeopolitiğini, asimetrik bir güç olarak algılayan ve kendi çıkarlarına engel gören statüko güçleri, İslam’ın Müslüman toplumlar için yeniden bir dayanışma bağlamı haline gelmesinin önlenmesi stratejisi izlemektedir.

Bu stratejinin temel argümanı, İslam jeopolitiğinin çatışmacı olduğu ve Batı medeniyeti ile girişeceği çatışmada terör silahını kullanacak bir aktör olacağıdır. “Müslüman dünyanın yaşanan gerginlikler bağlamında birer terör odağı olarak resmedilmesi, aslında Batı’da geleneksel olarak varlığını sürdüren İslam algısından bağımsız bir şekilde işlememektedir. Bu birbirini takviye eden ilişkiler ağı içinde medeniyetler çatışmasının doğması bugün (Batı’da) artık popüler bir beklenti haline dönüşmüştür.”⁽²⁷⁾ “Uluslararası sistem, İslam’ın karşısına, yine kendi kurguladığı, dünya ölçeğinde bir terör ve kaos menbaı olan bir İslam’ı(!) rakip olarak çıkarmak istemektedir.”⁽²⁸⁾

İslam’ın jeopolitik bir aktör olarak ortaya çıkması, ekonomik çıkar paradigmasına dayalı bir reel politika izleyen Batı tarafından bir sorun olarak algılanmaktadır. Öte yandan, başta İslam dünyası olmak üzere, Üçüncü Dünyanın temel sorunu ise, Batı hegemonyası altında nesneleşmiş durumdan nasıl kurtulacakları noktasında düğümlenmektedir. Özellikle çatışmacı tezler, temel soruna dair bu iki mukabil algıyı, ‘Batı’nın İslam sorunu’ ve ‘İslam’ın Batı sorunu’ olarak formüle etmektedirler.

Ortadoğu, Batı’nın İslam’a dair ve İslam’ın Batı’ya dair bu algıları bağlamında mı şekillenecektir?

Bu kritik noktada, Bediüzzaman’ın problem tanımlaması, çözüm yolun-

da önemli bir açılım sağlayacak imkânı da içinde barındırmaktadır. Bediüzzaman, sorunu “tek Batı ve tek İslam” ve ‘Batı’nın İslam sorunu’ ve ‘İslam’ın Batı sorunu’ bağlamında değil, “hangi Batı, hangi İslam” bağlamında ele almaktadır. Bu problem tanımlaması, çözümün de hangi zeminde mümkün olabileceğini ortaya koymaktadır.

Hangi Batı; Hangi İslam?

Küresel değişim, iyi ve kötü huylu esaslar ile bu esasları temsil eden aktörler arasında süren gerilim eşliğinde ilerlemektedir.

Hangi Batı sorunu sorduğumuzda karşımıza iki Batı çıkıyor:

“Birisi, İsevîlik din-i hakikîsinden aldığı feyz ile hayat-ı içtimaiye-i beşeriyeye nâfi’ san’atları ve adalet ve hakkaniyete hizmet eden fünunları takib eden” Birinci Avrupa ve “felsefe-i tabiiyenin zulmetiyle, medeniyetin seyyiatını mehasin zannederek, beşeri sefahete ve dalaletle sevkeden bozulmuş ikinci Avrupa”⁽²⁹⁾ Yani, Batı medeniyetinin iki temsili vardır: Birincisi, Hz. İsa’nın getirdiği hak dinden aldığı feyiz ile toplum hayatına faydalı sanatları, fen bilimlerini adalet ve hakkaniyete hizmet ettirecek bir temsil; diğeri ise, materyalist felsefeden beslenen ene-perest, tabiat-perest, sebep-perest, ırkperest ve nefisperest temsildir.

Bediüzzaman’a göre, günümüzde yaşanan bütün krizlerin merkez dinamiği, Batı medeniyetinin ikinci temsildir. Bu temsil insanın varoluşa dair hakikatini karanlıkta bırakır. Bu noktada kendi düştüğü dalaleti, bütün insanlığa bulaştırmıştır. Bu dalaletin üç meyvesi vardır: “küfr-ü mutlak, istibdad-ı mutlak, sefahet-i mutlak”⁽³⁰⁾ Küfr-ü mutlak, “hayat-ı beşeriyenin maddî ve manevî rabitalarını bozarak, serkeş ve sarhoş ve sersem nefisleri başıboş bırakarak, hürmet ve merhamet gibi nuranî zincirleri çözer; hevesat-ı müteaffine bataklığında, birbirine saldırmak için cebrî bir serbestiyet ve ayn-ı istibdad bir hürriyet vermek ile dehşetli bir anarşistliğe meydan açar ki, o vakit o insanlar gayet şiddetli bir istibdaddan başka zabt altına alınamaz.”⁽³¹⁾ İnsanı birey ve örgütlü formları itibariyle, güç, çıkar ve haz odaklı bir özne haline getirir. Küfr-ü mutlakın şekil verdiği zihni arkaplan, beş menfi esası besler ve Batı medeniyetinin bu temsili ile ortaya çıkan tüm failleşmeler, çatışma, zulüm ve kaos üretir. Çünkü “küfr-ü mutlakın altı anarşi; üstü ise istibdad-ı mutlaktır”⁽³²⁾

Salt bilim ve teknoloji, bireyler ve toplumlar arası boyutta adaletin temellendirileceği insanî ve ahlakî mükellefiyeti sağlamaktan uzak bulunmaktadır. İnsanlığın, bireysel, toplumsal ve toplumlar arası düzeylerde yaşadığı adalet sorunu, esas itibariyle bir inanç ve kültür krizinin tezahürüdür. İnsanlık, küresel boyutlar kazanmış bu sorunu, yine küresel boyutlar kazanmış materyalist Batı kültürü ikliminde yaşamaktadır. Nitekim Batı kültürüne mensup insan ve toplum tipinin kumandasında olan bilim ve teknoloji, sömürgeciliğe su-i istimal edilen zalim ve yıkıcı bir güç niteliği kazanmış bulunmaktadır.

“Zekâyı maddeye hükmeden ve bunu pratik gayeler için kullanan, bilime sanayide kullandığı oranda değer veren”⁽³³⁾ Batı, tamamen maddî ve bedenî tatminlere yönelen materyalist bir hayat felsefesini insanlık âlemine mu-

Bediüzzaman’a göre, günümüzde yaşanan bütün krizlerin merkez dinamiği, Batı medeniyetinin ikinci temsildir. Bu temsil insanın varoluşa dair hakikatini karanlıkta bırakır. Bu noktada kendi düştüğü dalaleti, bütün insanlığa bulaştırmıştır.

Batı kültürü ve medeniyetinin materyalist ve oryantalist temsili, adaletin değil, savaşların, kitle imha silahlarının, terörün, dış ve iç sömürgeciliğin, hegemonyanın, açlığın, çevre kirliliğinin, tüketimin, uyuşturucu ve alkolizmin küreselleşmesini getirmiştir.

sallat etmiştir. Hâlbuki maddeci bir zihniyet ve hayat felsefesi insanın kendi öz yapısına uygun disiplin ve düzen değerlerini temin edemez ve toplumları da bu disiplin ve düzen değerlerinin muhiti haline getiremez.

Batı kültürü ve medeniyetinin materyalist ve oryantalist temsili, adaletin değil, savaşların, kitle imha silahlarının, terörün, dış ve iç sömürgeciliğin, hegemonyanın, açlığın, çevre kirliliğinin, tüketimin, uyuşturucu ve alkolizmin küreselleşmesini getirmiştir.

Güç ve çıkar odaklı aktörlerin oryantalist karakteri, öteki medeniyet dünyalarına müdahaleyi de beraberinde getirmektedir. Bediüzzaman bu haksız ve zalimane müdahalenin altında yatan esas şöyle açıklar: "Felsefenin hayat-ı içtimaiyedeki düsturlarından ve yalnız bir kısım zalim ve canavar insanların ve vahşi hayvanların, fitratlarını sû-i istimallerinden neş'et eden düstur-u cidali o kadar esaslı ve külli kabul etmişler ki, 'Hayat bir cidaldır' diye eblehane hükmetmişler."⁽³⁴⁾ Gerçekten de, Batı materyalist felsefesi, biyolojideki "doğal seleksiyon kuramı" nı sosyal teoriye ve uluslararası ilişkilere uyarlamış ve "Güçlü toplum ve medeniyetler güçsüzleri yok edecektir" şeklinde, Batı medeniyetinin menfi temsiline felsefi zemin oluşturmuştur.

Fuller, "Amerika'nın tüm dünyada yedi yüzün üzerinde askerî üssü ve Pentagon'un geniş nüfuz alanıyla dünyanın tek süper gücü olmakla övünürken, nasıl oluyor da dünyadaki olayların seyrini çizen en baskın güç olarak oynadığı rolün büyüklüğünün farkında olamıyor?"⁽³⁵⁾ sorusunu soruyor. Batı müdahalesine maruz toplumların tepkisel patolojik düşünce ve davranışlarını, bir tepki olarak nitelendirmeyip, bu toplumların ait olduğu medeniyetin kendi iç dinamiklerine bağlamak oryantalist bir tavır olarak devam etmektedir. Bu duruma dikkat çeken Fuller, Washington'daki politika yapımcıların yanında düşünce kuruluşlarının da, "Dış ülkelerdeki durumlara ilişkin analizlerinde sadece diğer ülkeye, diğer kültüre, diğer aktörlerin kötü niyetlerine odaklandıkları" eleştirisini getiriyor ve denklemde ABD'nin eylemlerinin yol açtığı etkilere hiç yer verilmediğini, işte bu eylemlerin titiz biçimde incelenmesi, sorgulanması gerektiğini belirtiyor.⁽³⁶⁾

Fuller, fiilen mevcut ve potansiyel olarak gelecekteki yaşanabilecek çatışmalarda Batı'nın emperyalist müdahaleciliğine ve etkilerine şöyle dikkat çekiyor: "Müslümanlar ve diğerleri, bizden onlara yaptıklarımız yüzünden gerçekten de nefret ediyorlar: İşgaller, sömürgeler, savaşlar, darbeler, siyasi, ekonomik ve kültürel hâkimiyet, kaynakların ele geçirilip kullanılması, kibir, umursamazlık, Batılı olmayan kültürlere saygı ve anlayış göstermeme... Bu argümanları daha önce de duymuştuk ve bunlarda ciddi oranda doğruluk payı olduğuna söylemek gerekir."⁽³⁷⁾

Medeniyetler İttifakı Girişimi'nin temel belgesi olan Kasım 2006 tarihli raporda "Dünyadaki Bölünmeleri Gidermek" başlığını taşıyan bölümde, uluslararası temel sorundan "Hangi Batı" nın sorumlu olduğu şöyle tespit edilmiştir:

"Dünya tehlikeli boyutlara varan bir dengesizlik içindedir. Geçtiğimiz yüzyıl birçoğuna eşi görülmemiş gelişme, refah ve özgürlük getirmiştir. Diğerleri için ise bu dönem ezilme, aşağılanma ve mahrumiyet anlamına gelmiştir. Dünyamızda büyük eşitsizlikler ve çelişkiler bulunmaktadır. Dün-

yamızdaki en zengin üç kişinin gelirleri en az gelişmiş ülkelerinin toplam gelirinden daha büyük. Modern tıp her gün mucizeler yaratmasına rağmen her yıl 3 milyon insan önlenebilir hastalıklardan ölmekte. İnsanoğlu evrenin derinlikleri hakkında öncesine nazaran çok daha fazla bilgi sahibiyken, 130 milyon çocuk temel eğitimden mahrum kalmakta ve çok taraflı düzenlemeler ve kurumların varlığına rağmen uluslararası toplum çatışma ve soykırım karşısında çaresiz kalmaktadır. İnsanlığın büyük bir kısmı için yokluk ve korkudan uzak yaşayabilme özgürlüğü, hiç olmadığı kadar erişilmez gözükmektedir.

Öte yandan, adaletsizlik ve eşitsizlikle beslenmekte olan kutuplaşmış algılamaların çoğu zaman uluslararası istikrarı tehdit eder bir biçimde şiddet ve çatışmaya yol açtığı, giderek karmaşıklaşan bir dünyada yaşıyoruz. Son birkaç yıllık süre zarfında yaşanan savaşlar, işgal ve terör eylemleri toplumlar içinde ve arasındaki karşılıklı kuşku ve korkuyu artırmıştır. Radikal grupların yanı sıra bazı siyasi liderler ve medya çevreleri bu ortamı istismar etmek suretiyle, tarihî açıdan farklı, kendi aralarında çatışmaya mahkûm ve birbirini dışlayan kültürler, dinler ya da medeniyetlerden oluşan gerçek dışı bir resim ortaya koymuşlardır. (...) Radikal gruplar kadim tarihten seçili alıntılar yaparak, tarihsel açıdan farklı ve birbirlerini suçlayan inanç topluluklarının çatışmaya mahkûm olduğu şeklinde tehditkâr bir manzara oluşturmaya çalışmaktadır. Bu tür çarpıtılmış tarihsel anlatımlara karşı çıkılmalıdır. Bu raporun hedefleri açısından daha önemli olan, bahse konu tarihin, mevcut çatışmaları ya da Batılı ve Müslüman toplumlar arasındaki artan düşmanlığı açıklayıcı bir nitelikte olmadığı gerçeğidir. Aksine bu olayların kökleri, Avrupa emperyalizmi ile başlayan, ardından gelen sömürgecilğe karşı hareketleri ve iki taraf arasındaki çatışma mirasını doğuran on dokuz ve yirminci yüzyıldaki gelişmelerde yatmaktadır.”⁽³⁸⁾

Görüldüğü üzere temel sorun, medeniyetler İttifakı Girişimi Raporunun ve gerekse Fuller’in ifadesi ile “En az dört yüz yıl boyunca, dünyanın geri kalanı üzerinde büyük kâr ve dokunulmazlıkla emperyalist gücünü kullanan”⁽³⁹⁾ Batı’dır.

21. yüzyıla kadar küresel sistemin merkez kültürü ve toplumu olan Batı kültürü ve toplumunun güç ve çıkar odaklı aktivasyonu, yerini adalet ve barış odaklı bir aktivasyona nasıl bırakacaktır? Böyle radikal bir değişim ne kadar mümkündür? 1890 küreselleşmesinde kendini ifade eden Batı kültür ve medeniyetinin materyalist temsili, 1990 küreselleşmesi olarak tanımlanan yeni süreçte, ne kadar adalet eksenli bir özne rolü oynayabilir? Dahası böyle bir rolü kabul etmeye hazır bir başka Batı aklı ve vicdanı var mıdır? Batı medeniyetinin bütün insanlığın tanıklığında kendini ifade ettiği 18, 19 ve 20. yüzyıl, 21. yüzyılın küresel yapılandırılmasında oynayacağı rol açısından bu medeniyete hangi yönleri ile referans oluşturabilir? Yeni dönemde küresel düzeni yeniden yapılandırmaya soyunan Batılı aktörlerin geçmişteki sicilinin referans etkisinin olumsuzluğundan kaynaklanan, dünyanın geri kalan bölgelerindeki güvensizlik nasıl aşılacaktır? Batı medeniyetini temsil ettiğini iddia eden aktörler açısından, bu ciddi soruların cevapları ne Batı ve ne de İslam dünyasında tam karşılığını bulmuş değildir. Bu cevapsızlık

İnsanoğlu evrenin derinlikleri hakkında öncesine nazaran çok daha fazla bilgi sahibiyken, 130 milyon çocuk temel eğitimden mahrum kalmakta ve çok taraflı düzenlemeler ve kurumların varlığına rağmen uluslararası toplum çatışma ve soykırım karşısında çaresiz kalmaktadır. İnsanlığın büyük bir kısmı için yokluk ve korkudan uzak yaşayabilme özgürlüğü, hiç olmadığı kadar erişilmez gözükmektedir.

*Ortadoğu'da
Sivil toplum,
değişim rolünü
torpillemek,
başta statüko
güçleri olmak
üzere bu güçlerle
bütünleşmiş
seküler ve ulusalcı
halk unsurları
kullanılarak,
olayı bir değişim
olgusundan
rejim güvenliği
olgusuna
dönüştürmek
ve iç çatışma ile
değişim iradesini
kırarak, değişimi
mevcut statükoyu
yeni bir forma
kavuşturmak
amacıyla
manipüle
edilmektedir.*

ve güvensizlik, Batı medeniyetine toptancı itirazları beslemekte, İslam'ın Batı'ya tavrını, radikal temsillere mahkûm etmektedir.

Batı'nın Batı algısı-Batı'nın İslam algısı ve İslam'ın İslam algısı-İslam'ın Batı algısı çerçevesinde yüklenen kendine ve karşı tarafa yüklenen anlamlarla İslam, Batı ve Ortadoğu çeşitlenmekte ve karmaşık birer probleme dönüşmektedir. İşte, "Hangi Batı ve Hangi İslam" sorusu bu çeşitliliği ve karmaşıklığı önemli ölçüde giderecektir. Yine bu tasnif, Batı'yı problem olarak tanımlayan bir İslam ve İslam'ı problem olarak tanımlayan bir Batı şeklinde bir problem ve çözüm tanımlaması yerine, bu dört boyutta problematik algıları ortaya koyarak, karşılıklı algıların iyileştirilmesine ve tek boyutlu algının yol açtığı bölünmüşlüğü ortadan kaldırılmasına kapı açacaktır.

"Hangi Batı; Hangi İslam" sorusu, Batı medeniyetinin materyalist temsiline yol açtığı ve Medeniyetler İttifakı Girişimi raporunda belirtilen temel sorunun, yani ekonomik sömürünün beslediği "Dünyadaki Bölünmeleri Gidermek" sorununun en kritik sorusunu teşkil ediyor. Çünkü bu kritik soruya karşılık gelecek cevap, tek boyutlu olmayacaktır. İyi huylu ve kötü huylu Batı ve İslam temsilleri ayırt edildiğinde, raporda belirtilen bölünmüşlük ve bunun ürettiği çatışma bağlamında ilerleyen değişime mukabil, insanlığın önüne iyi huylu Batı ve İslam temsillerinin diyalog ve ittifakına dayalı bir değişim alternatifi çıkacaktır.

İki Batı ve İki İslam Temsili Arasında Ortadoğu

Ortadoğu'da değişim, dört stratejik iradenin karşıt ve paralel gerilimi eşliğinde devam etmektedir.

1- Sivil Toplum

Huzur ve barış yüzü görmemiş olan Ortadoğu'da, etnik sosyoloji ve medeniyet içi çatışma stratejileri giderek deşifre olmaya başlamıştır. Batılı güçlerin 21. yüzyıla kadar tek taraflı olarak gerçekleştirdiği sosyolojik müdahalelere rağmen, kimlik olarak İslam'ı önceleyen sivil bir iradenin giderek ortaya çıkışı Ortadoğu'daki değişimi etkileyecek en önemli sebeptir.

Batılı stratejistler, kısa vadede Ortadoğu sisteminin çökeceği, orta vadede ise İslam toplumlarındaki statüko kuşağı-değişim kuşağı çatışmasının değişim kuşağı lehine sonuçlanacağı yönünde değerlendirmeler yapmaktadır. Bu durum, küresel statükonun uzantısı olan yerel rejimlerin ve yöneticilerin kullanım ömürlerinin bittiği düşüncesini doğurmaktadır. Bu doğrultuda gerçekleşecek değişimler, Ortadoğu'da yeniden yapılanma düşüncelerini gündeme getirmektedir. Çünkü bu değişim kuşağı, ABD ve müttefiki İsrail ve diğer Batılı ülkelerin neo-empyralist politikacıları tarafından tehdit olarak algılanmaktadır.

Ortadoğu'da Sivil toplum, değişim rolünü torpillemek, başta statüko güçleri olmak üzere bu güçlerle bütünleşmiş seküler ve ulusalcı halk unsurları kullanılarak, olayı bir değişim olgusundan rejim güvenliği olgusuna dönüştürmek ve iç çatışma ile değişim iradesini kırarak, değişimi mevcut statükoyu yeni bir forma kavuşturmak amacıyla manipüle edilmektedir. Bu manipülasyon, Ortadoğu Müslüman toplumlarında tek Batı algısına yol aç-

maktadır. Bu algı, bizatihi Batı'nın stratejisinin bir parçası olan çatışmacı reaksiyonları beslemektedir. Ortadoğu, iki Batı ve İki İslam temsili kıskacında sıkışmıştır. Ortadoğu doğru İslam temsili krizi yaşadığı gibi, iki Batı ayrımı yapamadığından, Batı'nın çıkar ve güç odaklı temsiline karşı, güç odaklı bir mukabele anlayışına mahkûm olmaktadır. Arap Baharı olarak tanımlanan süreç bunun açık bir örneğidir.

2-Büyük Ortadoğu Projesi Stratejisi

BOP'un Ortadoğu için ne anlama geldiğini anlayabilmek için, sadece BOP haritasına bir göz atmak yeterlidir. BOP, küresel ekonominin şah damarı olan stratejik hammaddelerin ve geniş tüketici kitlelerin yer aldığı Ortadoğu'nun, başta Rusya olmak üzere, yükselen Çin ve Hindistan ekonomisine karşı ekonomik denetiminin sürdürülmesi, İsrail'in güvenliği ve İslam dayanışmasının önlenmesi gibi üç temel güvenlik odağında yeniden yapılandırılmasını öngörmektedir.

ABD stratejisinin beş temel ilkesini açıklayan Passig, en önemlisi kabul ettiği beşinci stratejik ilkenin, "Avrasya ülkelerinin bölünmüşlüğüne devam ettirmek"⁽⁴⁰⁾ olduğunu belirtir. Bu ilke zaten Ortadoğu'da uygulanan bir stratejik ilkedir. Bölünmüşlük, kimlik temelli bir olgudur ve kimliklere müdahalenin doğası da sosyolojik olacaktır.

Projenin gerçekleşmesinde, bölgedeki nüfus ve toprak itibarıyla geniş hacimli devletlerin küçültülmesi; yükselen İslamî kimliği nötralize edecek milliyet, mezhep ve cemaat kamplaşmalarının azami derecede kışkırtılması; bu kamplaşmaların ürettiği çatışmalarla, İslam toplumlarının kendi aralarında tam bir güvenlik kaosuna sürüklenerek, bölgedeki sivil toplum ve yönetim otoritelerinin iradelerinin kontrol altına alınması stratejisi izlenmektedir.

İslam dünyası için öngörülen gelecek, Irak'ta bir çekirdek yapı, prototip olarak hayata geçirilmiştir. Rejim ve sınırlar değiştirilmiş, etnik ve mezhep kavgaları şiddetlenmiş, ülke halkı kendi kendini yönetemez duruma getirilmiştir. İslam toplumlarının, Büyük Ortadoğu Projesi kapsamında dönüşümü, sosyolojik süreçlerin ve bu süreçlerin üreteceği krizlerin yönetilmesi ile sağlanmaktadır.

"Büyük Ortadoğu" kavramı özellikle seçilmiş, yeni dönemde İslam toplumlarına karşı izlenecek ana stratejiyi ve gerçekleştirilecek müdahalelerin niteliğini yansıtan bir kavramdır. Büyük Ortadoğu'nun dayanışma bağlamı, İslam olmayacaktır. Salt yerel toplumların dayanışması da olmayacaktır. Büyük Ortadoğu kavramı, İslam coğrafyasının jeokültürel, jeopolitik ve jeoekonomik bütünlüğünü ve dayanışmasını ifade edecek tüm kavramları devre dışı bırakan bir kavramdır.

Günümüz Ortadoğu'sunda ilerleyen süreç, BOP sürecidir. BOP süreci, Ortadoğu'nun yeniden yapılandırılmasında, İslam bölgesindeki medeniyet içi unsurların kimlik farklılıkları ekseninde çatışmalarını öngörmektedir ve yaşanan da budur. BOP sürecini meşrulaştırmada en fonksiyonel araç olarak, bölgede İslam'ın siyasal ve radikal temsilieri kullanılmaktadır. Ortadoğu'da siyasal ve radikal ittifaklar da, parçalanmalar da BOP süreci-

ABD stratejisinin beş temel ilkesini açıklayan Passig, en önemlisi kabul ettiği beşinci stratejik ilkenin, "Avrasya ülkelerinin bölünmüşlüğüne devam ettirmek" olduğunu belirtir. Bu ilke zaten Ortadoğu'da uygulanan bir stratejik ilkedir.

Ortadoğu'da statükonun devamından veya daha da güvenli yeni bir formda düzenlenmesinden yana olan ülke ise, İsrail'dir. Yerel statüko güçleri, İsrail ile kendi iktidarlarına süreklilik kazandıracak bir işbirliğini hep sürdürmüşlerdir. Bu sebeple, bu yerel güçlerin iradesi ile İsrail'in stratejik iradesi paralellik arz etmektedir.

nin stratejik kurgusunun bir parçasıdır.

3- Yerel Statüko Güçleri

Ortadoğu'da yerel statükoyu temsil eden mevcut yönetimler, demokratik meşruiyetten yoksun yönetimlerdir. Krallıklar, Emirlikler ve Şeyhlikler şeklinde antidemokratik yönetimlerdir.

Ortadoğu'da küresel sistemin yerel uzantısı olan rejimler, mevcut statükoyu devam ettirmek istemektedirler. Yerel statüko güçleri, iktidarlarını devam ettirmek için, eskiden olduğu gibi küresel statüko güçleri ile işbirliği yapmaya ve kendi aralarında birbirlerine destek vermeye devam etmektedirler. Halk iradesini temsil etmeyen bu güçler, bilakis kendi halkına karşı örgütlenmiş yapılardır. Ordu, yargı ve bürokrasi bu güçlerin birer iktidar aracına dönüşmüştür.

Ortadoğu'da statükonun devamından veya daha da güvenli yeni bir formda düzenlenmesinden yana olan ülke ise, İsrail'dir. Yerel statüko güçleri, İsrail ile kendi iktidarlarına süreklilik kazandıracak bir işbirliğini hep sürdürmüşlerdir. Bu sebeple, bu yerel güçlerin iradesi ile İsrail'in stratejik iradesi paralellik arz etmektedir.

Ancak, yerel statüko gerek Batı ve gerekse İsrail ile işbirliğinde bir paradoks da yaşamaktadır. Çünkü Ortadoğu'daki Müslüman toplumun iradesi, normal şartlar altında orta vadede değişimi etkileyecek güçte ortaya çıkmaktadır. Bu irade karşısında yerel iktidarlar Batı için eski kullanım özelliğini kaybetmeye başlamıştır. Statükonun bu iktidarlar aracılığı ile devam ettirilmesi ve yenilenmesi pek mümkün görülmemektedir. Ayrıca, Batı, özellikle de BOP kapsamında Ortadoğu'daki sınırları da, İsrail ile barışık veya İsrail'e tehdit oluşturmayacak bir formda yeniden düzenlemek istemektedir. Bu düzenlemenin bir açılımı olan Arap Baharı'nda da görüldüğü üzere, Batı, mevcut iktidarları ve toplumun iktidar yanlısı seküler ve ulusalcı kesimlerini, değişim güçlerine karşı, değişim güçlerini de iktidarlara karşı kullanarak, tam bir kaos ve iç çatışma ortamı oluşturmaktadır. Böylece, BOP stratejisi doğrultusunda müdahaleler meşrulaşmakta, Ortadoğu'nun yeniden yapılandırılmasında, sivil toplum ve yerel yönetimlerin iradesi etkisizleştirilmektedir. Potansiyel güç ise, radikal örgütlerle açığa çıkarılarak imha edilmektedir.

4- Radikal Örgütler

Radikal örgütler küresel sistemin yerel temsilcileri olan mevcut yönetimlerle çatışmayı küresel sistemle çatışma olarak kabul ediyor. Bu çatışmaya dinî referanslar üretiyor. Böylece sivil toplum manipüle edilerek İslam dayanışmasının tek Batı-tek İslam cepheleşmesine hizmet ediyor. Dahaası, İslamofobia'yı besliyor. BOP stratejisinde, İslam'ın siyasal ve radikal temsilci olarak kurgulanan rolünü gönüllü olarak oynuyor. İslam dayanışmasının kaynağı ve dolayısıyla da jeokültürel zemini olan sivil toplumun potansiyel enerjisini, BOP stratejisinin icra edildiği çatışma sahasına kanalize ediyor.

Ortadoğu'da küresel ve yerel statüko güçlerinin baskı ve tahakkümleri ve hiçbir kayıt tanımadan güç kullanmaları karşısında, statükoya karşı

direnışı temsil rolünde radikal örgütler ön plana çıkıyor. İki Batı temsilinden, Batı'nın oryantalist ve neoemperyalist temsili ile iki İslam temsilinden, İslam'ın siyasal ve radikal temsili görünüşte karşı karşıya geliyor. Gerçekte ise omuz omuza BOP süreci gerçekleştiriliyor.

İslam'ın adaleti küreselleştirmek doğrultusundaki jeopolitiği, Batı'nın menfi esaslara dayalı medeniyet temsilinin ürettiği jeopolitik tarafından manipüle edildikçe, aynı oranda sakıncalı ve İslam'ın özü ve hakikati ile bağdaşmayan, sadece İslam'ı araçsallaştıran patolojik tepkiler de İslam'ın jeopolitiğini, kendi cephesinden manipüle ediyor.

Batı'nın kurduğu Ortadoğu sisteminin ürettiği sorunlar, doğal olarak çözüm arayışlarında İslam'ı da bir alternatif olarak gündeme getirmiştir. İslam'ın müspet esaslarının merkezileşmesi ile ortaya çıkacak bir jeopolitik sistemi, Batı hayatı bir tehdit olarak algılıyor. Bu sebeple de, Batı Ortadoğu'da dayanışma bağlarını mümkün olduğu kadar çeşitlendirmeye ve İslam'ı temsil rolünü, siyasal ve silahlı cihadçı ve radikal akımlara vermeye çalışıyor. Böylece, kendi kamuoyuna İslamofobia'yı pompalarken, öte yandan İslam dünyasını da medeniyet içi çatışma ile tüketiyor. Batı'nın büyük boy İslam dayanışmasını önleyici savaşının temel stratejisi olan medeniyet içi çatışmanın içinde yer alanlar, İslam dünyasında "hangi İslam" karmaşasını da beraberinde getiriyor. Bugün İslam dünyası Ortadoğu sisteminin ürettiği sorunları çözmek bir yana, bir "Hangi İslam" krizi yaşıyor. Bu kriz, İslam ülkelerinin kendi iç barışlarından, bölge barışına ve hatta küresel barışa kadar uzanan bir sorunlar yumağı olarak tezahür ediyor. Bu açıdan, Ortadoğu'nun geleceği, İslam'ın Jeopolitiğini üretecek İslam dayanışmasının mı, yoksa Batı stratejik aklının tezgâhladığı medeniyet içi çatışmanın mı aktörü olacağı noktasında düğümlenmektedir.

İki Batı ve İki İslam Temsili Arasında Türkiye

Büyük Ortadoğu Projesinin merkez ülkesi ABD'nin, Ortadoğu ve Orta Asya bölgesine yönelik askerî operasyonlarının bölge toplumlarında yol açtığı ve açacağı tepkiler, ABD'yi Türkiye ile işbirliği yapma seçeneğine yöneltmiştir. Çünkü İslam dayanışmasına kaynaklık edecek dinamiklerin gittikçe yoğunlaşmasının yanında, sözünü ettiğimiz tepkiler, bölgeyi, ABD stratejisinin uygulanmasına elverişli bir sosyolojik zemin olmaktan gittikçe uzaklaştırmaktadır. ABD'nin ihtiyaç duyduğu sosyolojik zemin boşluğu pekâlâ Türkiye tarafından doldurulabilir. Bu projede Türkiye'ye biçilen rol, beş menfi esasa dayalı Batı medeniyeti temsilinin bölgesel unsuru olmaktan ibarettir. Etnik sosyolojinin yol açtığı büyük güvenlik sorunları ile sıkıştırılan ve bir çıkış yolu arayan Türkiye, bölgede ABD'nin gücünü temsil etmeye zorlanmaktadır. ABD, Türkiye ile bu stratejik ilişkisini Westfalya düzeninin yenilenmesine aracılık eden bir rol üzerine temellendiriyor. Türkiye'yi Türk ve İslam dünyasında bir sosyolojik katalizör olarak kullanmak istiyor. Bunun sebebi, Türkiye'nin sosyolojik kapasitesidir. ABD, Türkiye'nin bu sosyolojik kapasitesini, stratejik bir avantaj olarak görmektedir.⁽⁴¹⁾

İslam'ın adaleti küreselleştirmek doğrultusundaki jeopolitiği, Batı'nın menfi esaslara dayalı medeniyet temsilinin ürettiği jeopolitik tarafından manipüle edildikçe, aynı oranda sakıncalı ve İslam'ın özü ve hakikati ile bağdaşmayan, sadece İslam'ı araçsallaştıran patolojik tepkiler de İslam'ın jeopolitiğini, kendi cephesinden manipüle ediyor.

*Türkiye,
müdahalesini
Türk ve İslam
dünyasındaki
kimlik
çeşitlenmeleri
üzerinden
yürüten stratejik
akla karşı
fonksiyonel bir
İslam/Ortadoğu
jeopolitiğine
medeniyet
temelli bir açılım
sağlayabilir.
Batı'nın menfi
medeniyet temsili
ile İslam'ın
siyasal ve radikal
temsili kıskacında
sıkışmış Türk ve
İslam dünyasına,
Bediüzzaman'ın
"İki Batı, İki
İslam" formülü
çerçevesinde
politik bir vizyon
kapısı aralayabilir.*

Sonuç

"Uluslararası sistem ve yeni ortaya çıkan olgular arasındaki gerilim, aslında gezegenin sosyal ve siyasal bir mekân olarak rasyonel ve doğal kurgusu arasındaki gerilime işaret etmektedir. Son dönemde tanık olduğumuz yeni faktörler, dünyayı siyasal ve sosyal açıdan farklı biçimde kurgulamak istemektedir. Böylece doğal faktörler üzerinden Westfalyan sistemin özü olan rasyonalite, yani akla göre dünyayı paylaştırmak düşüncesi büyük darbe almaktadır. Özellikle Soğuk Savaş'ın bitişinden itibaren aslında tanık olunan süreç, Westfalyan yapı ile henüz tanımlanamamış olsa bile yeni yapı talebinde bulunan olgular arasındaki gerilime işaret etmektedir."⁽⁴²⁾

Günümüzde jeopolitik analiz, uluslararası ilişkilerin dinamiklerinin; ulus devlet ve ideolojiler dinamiğinden, medeniyetler dinamiğine kaydığını göstermektedir.⁽⁴³⁾

Sözü edilen gerilimin yol açacağı kaçınılmaz değişim küresel boyutta olacaktır. Değişimin küresel boyutta olması, değişim aktörlerini ve dolayısıyla bu aktörleri motive eden dinamikleri de, örneğin-İslam Dünyası aktörlerden birisi olacak ise-İslam'ı da küresel etki rolü ile buluşturmuştur. İslam medeniyetinin bu küresel etki rolünü yerine getirmesi, öncelikle, İslam medeniyetinin doğru temsili, bu bağlamda Batı medeniyetine bakışı ve bu medeniyet ile ilişkisinin doğasının ne olacağı ile yakından alakalıdır.

Batı medeniyetinin güç ve çıkar odaklı temsili, insanlığı ve özellikle de İslam dünyasını, Batı'ya karşı bir tür karşılık üretmeye mahkûm etmektedir.⁽⁴⁴⁾ Bu karşılık münferit değil müşterek bir karşılık olmalıdır. Müşterek keyfiyette bir karşılığın ortak zemini ne olabilir? Ortadoğu'nun müşterek zemini İslam'dır. Ancak, Büyük Ortadoğu sürecinde, İslam toplumlarının "İslam Dayanışmasını" temel alan bir merkez oluşturmasının önlenmesi temel bir stratejidir. Potansiyel bir merkez ülke adayı olan Türkiye, bu stratejinin yöneltildiği en önemli cepheyi teşkil etmektedir. Bu cephenin bloke edilmesi ve dağıtılması amacıyla geliştirilen strateji ve bu stratejinin taktik safhaları çerçevesinde Türk-Kürt kimliği üzerinden yoğun bir sosyolojik savaş sürdürülmekte ve İslam bölgesinin potansiyel lider halkası dağıtılmaktadır.⁽⁴⁵⁾

Türkiye, müdahalesini Türk ve İslam dünyasındaki kimlik çeşitlenmeleri üzerinden yürüten stratejik akla karşı fonksiyonel bir İslam/Ortadoğu jeopolitiğine medeniyet temelli bir açılım sağlayabilir. Batı'nın menfi medeniyet temsili ile İslam'ın siyasal ve radikal temsili kıskacında sıkışmış Türk ve İslam dünyasına, Bediüzzaman'ın "İki Batı, İki İslam" formülü çerçevesinde politik bir vizyon kapısı aralayabilir. Problem, Bediüzzaman'ın küresel güç ve siyaset ilişkilerine dair okumalarını, bizim sadece ülke içi güç ve siyaset ilişkileri bağlamında okumamızdan kaynaklanıyor. Bu okuma bir yandan çok parçalı bir temsile, öte yandan, Bediüzzaman'ı bir ülke içi din ve siyaset aktörü algısına indirgeyerek, diğer grupların ve devlet aklının kendini Risale-i Nur'a kapatmasına yol açıyor. Bediüzzaman'ın Uluslararası güç ve siyaset ilişkileri bağlamında da okunması, O'nun neden siyasal ve radikal İslam temsillerine tavır koyduğunun da anlaşılmasına ve bu noktada ortaya çıkan ihtilafların ortadan kalkmasına, diğer grupların ve devlet aklının

Risale-i Nur'a kendini açmasına imkân sağlayacaktır. Bu açılım, Türkiye'deki devlet aklını da, siyasal ve radikal temsilin etkisine açık toplumsal zemini de, Risale-i Nur'un temsil ettiği: "cihet-ül vahdeti tevhid-i İlahî; peyman ve yemini, iman; Müntesibîni umum mü'minler; nizamnamesi Sünen-i Ahmediye (asm); kanunu, evamir ve neva-i-i şer'iyeye; ve bu zamanın en büyük farz vazifesi olan İttihad-ı İslâm hakikatı"nda birleştirecektir. Bu birleşme ise, Türkiye'nin, İttihad-ı Muhammedî (asm) olan ittihad-ı İslâm meslek ve hakikatını efkâr-ı umumiyyeye" yani Ortadoğu'ya ve Alem-i İslâm'a arz etmesini sağlayacaktır. (46)

Türkiye, "nokta-i istinadı, kuvvete bedel şe'ni, adalet ve tevazün olan hak; hedefi, menfaat yerine şe'ni, muhabbet ve tecazüb olan fazilet; cihet-ül vahdeti, unsuriyet ve milliyet yerine, şe'ni samimî uhuvvet ve müsalemlet ve haricin tecavüzüne karşı, yalnız tedafü' olan rabîta-i dinî ve vatanî ve sınıfı; hayatta, düstur-u cidal yerine, şe'ni, ittihad ve tesanüd olan düstur-u teavün; Heva yerine, şe'ni, insanıyeten terakki ve ruhen tekâmül olan hüda"⁽⁴⁷⁾ esaslarından oluşan İslâm medeniyetini temsil ettiği taktirde, hem iki Batı ve hem de iki İslâm temsili ayrımı ve bu ayrım çerçevesinde bir Batı ve İslâm anlamlandırması yapabilecektir. Bu doğru anlamlandırma çerçevesinde geliştireceği uluslararası ilişkilerde, siyasal ve radikal örgütlerin kaosa çevirdiği Ortadoğu'da, temel hak ve özgürlükleri ve demokratik değerleri temsil eden yeni bir değişim gücünü destekleyecek ve inkişaf ettirebilecektir.

Abstract

The future of Turkey and of the Middle East is closely dependent on the future of Islam. The influential system that turned the Ottomans into the Middle East is at the same time the factor that changed the solidarity context of the Muslim communities. Therefore the future of Turkey and the Middle East is also closely related to the change in the solidarity context. The Muslim World whose solidarity context has been reduced to national identity by the Sykes-Picot Agreement faces two choices in the new changing course. Either to stay as small communities who conflict with each other in the context nation and sub-nation identities and who take refuge in the powers of status quo to evade each other's harms or to be able to appear on the historical scene as a global actor in the context of Islamic solidarity. The second choice depends on the Muslim World's possessing an academic mind and an intellectual representation. If we claim that Risale-I Nur has the quality of such a mind, then we are to assume the responsibility of representing that mind at an intellectual and academic level. In this essay we attempt to figure out a comprehension of the past, present and future of the Middle East from the Risale-I Nur in this sense.

Key Words

Civilization, two Wests, the Middle East, International system, Global system, Globalization, Conflict of civilizations, Islamic Unity, New World Order

*Bu açılım,
Türkiye'deki
devlet aklını
da, siyasal ve
radikal temsilin
etkisine açık
toplumsal zemini
de, Risale-i
Nur'un temsil
ettiği: "cihet-ül
vahdeti tevhid-i
İlahî; peyman ve
yemini, iman;
Müntesibîni
umum mü'minler;
nizamnamesi
Sünen-i
Ahmediye (asm);
kanunu, evamir
ve neva-i-i
şer'iyeye; ve bu
zamanın en büyük
farz vazifesi olan
İttihad-ı İslâm
hakikatı"nda
birleştirecektir.*

KAYNAKLAR VE OKUMALAR:

- (1) Bediüzzaman Said Nursî, *Mektubat*, Yirmialtıncı Mektub/Üçüncü Mebhaz, *Üçüncü Mes'ele*, s. 322
- (2) Bediüzzaman Said Nursî, *Sözler, Otuzuncu Söz, Birinci Maksad*, s.538
- (3) Bediüzzaman Said Nursî, *Eski Said Dönemi Eserleri*(Çanta Boy), *Sünubat* (s.459-504); *Rüyada Bir Hitabe Bölümü* (s.489-501); Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, Haziran-2009
- (4) Kemal Kahraman, *Çağdaş Sömürge İmparatorluğu*, Seha Neşriyat, İstanbul: 1989. S.47
- (5) Kur'an, *Hucurat Suresi*, 13. Ayet.
- (6) Ahmet Uysal, "Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması (*The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*).” Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,” Sayı: 12, 2005, s.155.
- (7) Ahmet Yıldız, *Ulus Devletin Bunalımı-Federalizm ve Kürt Meselesi*, Etkileşim Yayınları, İstanbul: 2010. 2010, s. 19
- (8) Bediüzzaman Said Nursî, *Mektubat*: Onaltıncı Mektub/İkinci Nokta. s. 63-64
- (9) Unsuriyet ve menfi milliyet kavramı için Bkz. Bediüzzaman Said Nursî, *Mektubat, Yirmi altınca Mektup*, Üçüncü Mebhaz, Üçüncü Mesele
- (10) Immanuel Wallerstein, , *Jeopolitik ve Jeokültür*, çev. Mustafa Özel, İz Yayıncılık, İstanbul: 1998, s. 24
- (11) Age. s.19
- (12) Age. s.20
- (13) Henry Kissinger,, *Diplomasi*, çev. İbrahim H. Kurt, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara: 1998, s. 417 Akt. Gürsoy, 2005, s. 70
- (14)Barış Gürsoy, (*Soğuk Savaştan Günümüze*) *Asimetrik Tehdit*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul: 2005, s.88
- (15) Bediüzzaman Said Nursî, *Eski Said Dönemi Eserleri*(Çanta Boy), *Sünubat* (s.459-504); *Rüyada Bir Hitabe Bölümü* Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, Haziran-2009, s.489-501
- (16) Gökhan Bacık, *Modern Uluslararası Sistem-Köken, Genişleme, Nedensellik*, Kaknüs Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2007, s.159
- (17) Ahmet Tarık MİMAN, *Küreselleşmenin Ordusu, Ekonomik İstihbarat, IQ Kültür Sanat Yayıncılık*, İstanbul: 2007, s.26
- (18) Ahmet Davutoğlu, *Küresel Bunalım*, Küre Yayınları, 2. Baskı, İstanbul: 2009, s.184
- (19) Ramazan Gözen, *Uluslararası İlişkiler Sonrası, Çoğulculuk, Küreselleşme ve 11 Eylül*, Alfa Yayınları, 1. Basım, İstanbul: 2004, s.122
- (20) Recep Şentürk, , *Açık Medeniyet (Çok Medeniyetli Dünyaya ve Topluma Doğru)*, Ti-maş Yayınları, İstanbul: 2010, s. 23
- (21) R. Tayyip Erdoğan, *Küresel Barış Vizyonu*, Medeniyetler İttifakı Enstitüsü Yayınları, İstanbul: 2012, s. 170
- (22) George Friedman, *Gelecek Yüzyıl: 21. Yüzyıl İçin Öngörüler*, çev. İbrahim Şener, En-ver Günsel, Pegasus Yayınları, İstanbul: 2011, s. 85
- (23) Graham E. Fuller, ve Ian O. Lesser, *Kuşatılanlar-İslam ve Batı'nın Jeopolitiği*, çev. Özden ARIKAN, Sabah Kitapları, İstanbul: 1996, s. 1-3
- (24)Graham E Fuller, *İslamsız Dünya*, çev. Hasan Kaya, Profil Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul: Nisan 2011, s.278
- (25) GÜRSOY, Barış, (*Soğuk Savaştan Günümüze*) *Asimetrik Tehdit*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul: 2005, s.151
- (26) Age. S.178
- (27) Necdet Subaşı, *Sınırları Yoklamak (Din Sosyolojisi Okumaları)*, Ötüken Yayınları, İstanbul: 2007, s.163
- (28) Yusuf Çağlayan, *Darbeci Kuşatma*, Nesil Yayınları, İstanbul: 2011, s. 262
- (29) Bediüzzaman Said Nursî, *Lem'alar : Onyedinci Lem'a/Beşinci Nota*, s. 115
- (30) Bediüzzaman Said Nursî, *Emirdağ Lahikası-1*, s. 126
- (31) Bediüzzaman Said Nursî, *Şualar*, Beşinci Şua/Tetimme olarak üç küçük mes'ele/ Birinci Mes'ele, s. 593

- (32) Bediüzzaman Said Nursî, *Emirdağ Labikası-1*, s. 126
- (33) René Guénon, *Doğu ve Batı*, çev. Fahrettin Arslan, Yeryüzü Yayınları, İstanbul: 1980, s. 19
- (34) Bediüzzaman Said Nursî, *Sözler*, Otuzuncu Söz/Birinci Maksad, s. 542
- (35) Graham E Fuller, *İslamsız Dünya*, çev. Hasan Kaya, Profil Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul: Nisan 2011, s.12
- (36) Graham E Fuller, *İslamsız Dünya*, çev. Hasan Kaya, Profil Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul: Nisan 2011, s.13
- (37) Age. s. 157
- (38) *Medeniyetler İttifakı Yüksek Düzeyli Grup Raporu*, 2006, s.9
- (39) Graham E Fuller, *İslamsız Dünya*, çev. Hasan Kaya, Profil Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul: Nisan 2011, s.271
- (40) PASSİG, David, *2050-İKİ BİN ELLİ*, çev. Nita Kuttant, Koton Kitap, İstanbul: 2011, s. 160
- (41) Age. s. 353
- (42) Gökhan Bacık, *Modern Uluslararası Sistem-Köken, Genişleme, Nedensellik*, Kaknüs Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 2007, s.337
- (43) ŞENTÜRK, Recep, *Açık Medeniyet (Çok Medeniyetli Dünyaya ve Topluma Doğru)*, Timaş Yayınları, İstanbul: 2010, s. 226-228
- (44) Graham E. Fuller, ve Ian O. Lesser, *Kuşatılanlar-İslam ve Batı'nın Jeopolitiği*, çev. Özden ARIKAN, Sabah Kitapları, İstanbul: 1996, s. 1
- (45) Ahmet Davutoğlu, *Küresel Bunalm*, Küre Yayınları, 2. Baskı, İstanbul: 2009, s. 82-83
- (46) Bediüzzaman Said Nursî, *Divan-ı Harb-i Örfi*, Sadâ-yı Hakikat, s.59
- (47) Bediüzzaman Said Nursî, *Mektubat, Hakikat Çekirdekleri*, s.474
- (48) *Analist Dergisi*, Şubat 2015, 48. Sayısı. (analistdergisi.com)